

TAMÁSI ANNA ÉVA*

A kánoni eljárás elméletben és a szentszéki gyakorlatban

Különös tekintettel a házassági perekre

I. Bevezető gondolatok, hatásköri kérdések

A kánoni per lefolyásának vizsgálata mind a vonatkozó jogszabályok, mind a gyakorlati megvalósulás oldaláról több okból is relevanciával bír: a Corpus Iuris Canonici időszakában, azaz az egyházi törvénykönyvek megszületése előtti időben rengeteg jogszabály látott napvilágot a kánonjog és ezen belül az eljárásjog vonatkozásában. Ebben a szövevényes szabályozásban nem volt egyszerű megtalálni a jogalkalmazónak a megfelelő törvényhelyet, így a jogszabályok egyes rendelkezéseinek bemutatása újdonságokkal szolgálhat bizonyos esetekben. Azonban nem csak a Corpus, hanem a kódexek időszakát is érdemes górcső alá venni, bár az első, 1917-es egyházi törvénykönyv nem tűzte zászlajára egy teljesen új jog alkotását, hanem inkább a meglévő jogszabályokat rendszerezte, egyszerűsítette, modernizálta. Ebből kifolyólag e dolgozat keretei között, ahol szükséges volt, említést tettünk a releváns rendelkezésekre e kódex kapcsán. Másrészt a kánonjog területén komoly szerepe volt és van a szokásjognak és a bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepének, ugyanis onnan olvasható ki leginkább, hogy egy adott földrajzi területen mi is volt pontosan a jog, miként valósították meg a gyakorlatban a jogalkalmazók az egyetemes kánonjog rendelkezéseit. Ezért munkánkban a székesfehérvári és a veszprémi szentszék 19. századi és 20. század eleji gyakorlatán keresztül mutatjuk be, hogy hazánk szentszékei milyen eljárásrendet alakítottak ki. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint mutatjuk be az eljárási mozzanatok megvalósulását, néhol pedig jogeseteken keresztül szemléltetjük az egyes jogi problémákat, és az arra adott szentszéki válaszokat.

Első vizsgálódási pontként vessünk egy pillantást arra, hogy a Corpus Iuris Canonici időszakában miként tekintettek az egyház bírói hatalmára, mi alapozta azt meg, mennyire volt széleskörű. A bírói hatalom egyrészt olyan ügyekre terjedt ki, melyek tárgyalása és peres úton történő elintézése az egyház törvényhatóságához tartozott, másrészt e hatalom körén belül intézték el az egyházi vétségeket és büntényeket, ezekre fenyítő intézkedések

---

* egyetemi tanársegéd, SZTE ÁJK Európai Jogtörténeti Tanszék

kiszabását. E két ügykör szerint tehát ebben az időszakban az egyháznak peres ügybeni és büntető bíróságát különböztették meg. A peres ügyben eljáró bíróság lehetett rendes vagy rendkívüli, aszerint, hogy a bíró hivatalos állásánál fogva működik-e közre, vagy pedig megbízás vagy átruházás folytán gyakorolta bírói hatalmát. A püspököknek és érsekeknek rendes bírói hatalmuk van, melyet azonban általában nem személyesen, hanem szentszékeik útján gyakorolnak.¹ A gyakorlatban természetesen találkoztam olyan esetekkel is, amikor maga a püspök elnökölt a szentszéki üléseken, azaz személyesen gyakorolta hatalmát, ez nem számított ritkaságnak a székesfehérvári szentszék gyakorlatában.²

A perek ügyekben való eljárás a kezdetekben csak nagyon minimális szabályozás alá volt vonva. Az apostoli konstitúciók szerint a keresztények minden héten egyszer tartottak törvényszéket, ahol a püspök papjaival és diakónusaival körülvéve kihallgatta a peres feleket és tanúkat, majd a papok és diakónusok megkísérelték a békítést, és amennyiben ez nem vezetett eredményre, úgy a püspök ítéletet hozott az ügyben. Azonban idővel a perek egyre bonyolultabbak, összetettebbek és sűrűbbek lettek, így szükségessé vált részletesebben is szabályozni az eljárást. Kezdetben sokat átvett az egyház a római jogi eljárási szabályokból, valamint a germán jog intézményei is hatást gyakoroltak rá, melynek eredményeképpen, valamint a pápák ténykedésének köszönhetően kialakult egy külön kánonjogi perrendtartás.³

A kánoni pert IX. Gergely pápa gyűjteménye szabályozta részletesen, ennek első könyve 33–34. címe, valamint az egész második könyv (1–30. cím). E szabályozás – mint említettük – sokat merített a már kialakult világi eljárásjogokból, azonban a világi törvények is sokat átvettek, kölcsönöztek a kánoni per szabályaiból, így nem csoda, hogy nagyban hasonlítottak egymásra a civil és egyházi perjogi törvények. Ennek megfelelően a magyarországi szentszékek és a világi bíróságok eljárása között is sok volt a rokon vonás.⁴

Az egyházjog szerint általános hatáskörű, elsőfokú bíróságnak a megyéspüspök bírósága, azaz a szentszék minősült.⁵ E dolgozat keretei között nem vizsgálhatjuk az egész bírósági szervezetet, elemzésünk magja az elsőfokú rendes bíróság eljárása lesz. Hazánkban az egyházi bíróságok a világi bírósági rendszerrel párhuzamosan jöttek létre, és kezdetben nagyon széles körre kiterjedt a szentszékek joghatósága.⁶ Az egyházi bíráskodási hatalmat 1462-ben Mátyás igyekezett korlátok közé szorítani oly módon, hogy pontosan meghatározta a szentszékek elé tartozó ügyek körét. A házassági kérdések már ebben az időszakban is egyértelműen e kör részei voltak.⁷ Ez nem változott egészen a 19. század végéig, a polgári házasságkötés bevezetéséig. Az egyház bíráskodási hatásköre egyébként a 17. századtól egyre inkább leszűkült a végrendeletek alakísági kifogásaira, és a házassági, valamint esküszegési ügyekre.⁸

¹ KONEK SÁNDOR: *Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*. Franklin, Budapest, 1889. 383. p.

² Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPL.) 1945-ös jegyzőkönyv.

³ BOZÓKY ALAJOS: *Az egyházi jog tankönyve*. Heckenast, Pest, 1871. 228–229. pp.

⁴ KONEK 1889, 387–388. pp.

⁵ Ezek kialakulásáról és a bíróságok fajtáiról ld. bővebben: HÁRSFAI KATALIN: *Egyházi eljárásjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2006. 56–75. pp.

⁶ Az egyházi és a világi bíróságok viszonyáról ld. BALOGH ELEMÉR: *Középkori bajor egyházi bíráskodás*. Szent István Társulat, Budapest, 2000. 90–92. pp.

⁷ Erről ld. bővebben HERGER CSABÁNÉ: *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006. 143–146. pp.

⁸ SZUROMI SZABOLCS ANZELM: *Egyházi intézménytörténet*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 204–205. pp.

A Corpus Iuris Canonici időszaka alatt elmondható volt, hogy a kánonjog főszabály szerint a sommás eljárást preferálta (*processus iudiciarius brevis litis*), de emellett ismerte és alkalmazta természetesen a rendes vagy – más néven – ünnepélyes peres eljárást is. E kétféle eljárás között az volt a döntő különbség, hogy a sommásnál kevesebb formaságot alkalmaztak, rövidebbek voltak a határidők, egyszerűbb volt a bizonyítási eljárás, és úgy összességében gyorsabb a perfolym. Ezzel szemben a rendes eljárásnál minden formaságot szigorúan meg kellett tartani. A különbségektől függetlenül mindkét per írásbeli volt.

Bozóky megállapította egyházjogot taglaló munkájában, hogy hazánk szentékei a 19. század második felétől kizárólag a kánonjogi perrendtartással éltek, mivel a hazai polgári törvények, különösen is az 1868. évi 54-es tc. által behozott új törvénykezési rendtartás sok ügyet elvett az egyházi bíróságoktól, és ezután a polgári törvények és törvényhatóságok fennhatósága alá rendelte őket.⁹ E pontnál azonban azt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a szentszéki ítéletekben továbbra is gyakran előfordult a polgári törvényeinkre, főként Werbőczy Tripartitumára történő hivatkozás, továbbá Mátyás király és II. Ulászló törvényei is megjelentek a hivatkozott jogszabályok között.

Szintén ebben az időszakban – a 19. század második felében – teremtette meg hazánkban a civil törvényhozás azt a lehetőséget, hogy bárki egyszerű nyilatkozattal áttérhessen egy másik vallásra, ezáltal módja nyílt a mindenképpen válni akaró házasságnak a házasságból „szabadulni”. Ez az eljárásban akképpen csapódott le, hogy a szentszék hatásköre megszűnt, ha a felek a római katolikus vallást elhagyták. Amennyiben csak egyik fél tért át egy másik vallásra, ugyanakkor a per kezdetekor még mindketten katolikusok voltak, akkor az eljárást a katolikus félre nézve le kellett folytatni, viszont utána a szentszék nem volt köteles hivatalból áttenni az ügyet a polgári bírósághoz, hogy az áttért félre nézve is szülessen ítélet. Abban az esetben pedig, ha már a per megindításakor is vegyes volt a házasság, és az eljárás közben a katolikus fél áttért egy másik vallásra, a pert hatáskör hiánya miatt meg kellett szüntetni.¹⁰

II. Perbeli személyek, a szentszéki ülés résztvevői és az ülések gyakorisága

E bevezető gondolatok után vizsgáljuk meg, hogy a perbeli személyekről milyen törvényi rendelkezéseket találhatunk a régi jog, azaz a Corpus szerint, valamint a gyakorlatban hogyan körvonalazódott szerepkörük az eljárásban. Lényeges személyek voltak a perben mindenekelőtt a bíró, aki köztekintéllyel döntést hozott az ügyben, és a perlekedő felek. Ezen kívül mind a bíró oldalán, mind a peres felek részéről voltak mellékes személyek, akik csak a per bizonyos szakaszaiban, vagy csak bizonyos nemű feladatokban, ügyekben voltak szükségesek.

A bírónak, aki rendes vagy rendkívüli hatalmánál fogva igazságszolgáltatásra volt hivatva, kötelessége volt először is megvizsgálni, hogy illetékes-e az adott kérdésben, és

⁹ BOZÓKY 1871, 229. p.

¹⁰ SZTEHLO KORNÉL: *A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben. Gyakorlati használatra az elválásból eredő személy- és vagyoni jogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó váloperekben, különös tekintettel a magyar kir. curia gyakorlatára.* Franklin, Budapest, 1885. 175. p.

csak ezután szabadott a per tárgyalásába bocsátkoznia.¹¹ Ezen kívül a per helyes folyamáról is neki kellett gondoskodnia, a feleket kellően meg kellett hallgatnia, és a bizonyítékok alapján igazságos ítéletet hozni. Amennyiben fennállt a gyanú, hogy a bíró az adott ügyben különösen érdekelve van, akkor a felek visszautasíthatták őt, és ha a gyanújuk igazolást nyert, más bíró kirendelését kérhették.¹²

A szentszéki bíraskodásban magas rangú és tudású egyházi méltóságok vettek részt. A veszprémi levéltárban található, 1879–1883 közötti jegyzőkönyvek tanúsága szerint a méltóságok személye nem gyakran cserélődött, ebben az öt évben mindig ugyanaz a Pribék István felszentelt püspök, püspökhelyettes elnökölt, a bírák és ülnökök személye is alig-alig változott. A jegyző személye – a feldolgozott jegyzőkönyvek szerint – végig dr. Rédey Gyula kanonok volt.¹³ A Corpus hatályossága alatti időben a veszprémi szentszéken a tisztségek nem voltak egymástól élesen elválasztva, több esetben is előfordult, főképpen az ülnökök esetében, hogy az egyik ülésen tiszti ügyészként, a másikon szegények ügyvédjeként vagy éppen ülnökként szerepeltek.¹⁴

Székesfehérváron is hasonló volt a helyzet, a következő számú és elnevezésű, feladatkörű tisztségviselők tevékenykedtek az egyházi bíróságon 1844-ben: 28 szentszéki bíró, ebből két egyházi jogtanár, jegyző, aljegyző, házasságvédő, tiszti ügyész, szegények ügyvédje, orvos és sebész. A bírók száma változó volt, nem volt egy kötelezően előírt, fix keret, 20-30 körül mozgott a számuk. Az orvosokra nagy szükség volt például az el nem hálás megvizsgálása szempontjából, de a felek, vagy más személyek pszichikai állapotát is többször vizsgálat alá kellett venni. 1845-ben pedig a következő tisztségviselők szerepeltek a jegyzőkönyv szerint: elnök (aki a megyéspüspök volt), másodelnök, 28 ülnök: kanonokok, esperesek, zsinati vizsgáló, papnevelő intézet igazgatója, táblabírók, nagyváradi kanonok és cs. kir. tanácsnok, egyházi törvények doktora, teológia doktora; ezen kívül aljegyzők, házasság és szerzetes fogadás védője, ügyész, szegények ügyvédje, orvos és sebész. Természetesen az imént felsoroltak nem vettek részt minden egyes szentszéki ülésen, hanem ők voltak a merítési lehetőség, közülük kerültek ki az egyes üléseken résztvevő személyek. Ha a konkrét üléseket vesszük górcső alá, Székesfehérváron azt láthatjuk, hogy az elnök mellett leggyakrabban 10-11 ülnök vett részt, azonban nem volt ritka a 13 ülnökkel tevékenykedő szentszéki ülés sem. Legkevesebb 8-9 ülnök minden esetben szerepelt az általam vizsgált jegyzőkönyvek tanúsága szerint. Veszprémben az ülésen egy elnök és 5-9 szentszéki bíró, 2-3 szentszéki ülnök, egyes pereknél szentszéki tiszti ügyész, egy jegyző, esetenként – ha a per megkívánta – egy házasságvédő vett részt.

1918. május 19. után, azaz az első egyházi törvénykönyv hatályba lépésével csökkent az ülésen résztvevők száma, rendszerint egy elnök, két zsinati bíró, egy házasság-

¹¹ Az illetékességi kérdésekről ld.: GROCHOLEWSKI, ZENON: *Tanulmányok az egyházi házasság- és perjogról*. Szent István Társulat, Budapest, 2000. 176–179. pp.

¹² BOZÓKY 1871, 230–232. pp.

¹³ Ő volt az, aki egyedülként nemmel szavazott azon a városi közgyűlésen, ahol díszpolgári címet adományozott a város Wekerle Sándor miniszterelnöknek és Szilágyi Dezső igazságügy miniszternek. Ld. Veszprémi Hírlap, 1894. december 2., 48. szám, 5. p.; Veszprémi Érseki Levéltár (a továbbiakban: VÉL), szentszéki jegyzőkönyvek (1879–1883).

¹⁴ Pl. Szalay Mihály Lakner Mór és Kust Anna perében ügyészként vett részt, Soós Alojzia és Veszeli Ferenc perében pedig ülnökként. VÉL 17/1883., 18/1883.

védő és egy szentszéki jegyző voltak az állandó tagok. A 17-es CIC hatályba lépése után a szentszéki bírókat már zsinati bírónak nevezték egységesen, a szentszéki üléseken is kezdett állandósulni a jelenlévők száma, csak különleges esetben fordult elő, hogy az általános „felálláshoz” képest többen vettek részt.¹⁵ Összességében elmondható, hogy a 17-es kódex jótékony hatással volt az állandóságra, egységesebb gyakorlat kialakítására. Tetten érhető ez például a már említett ülések lebonyolításában (résztevők, ügy előadása, előterjesztés a zsinati bíró által), a kihallgatást fogatosító személyek számában és elnevezésében. Hogy egy adminisztratív eltérést is említsek, az egyházi törvénykönyv hatályba lépése után már nem szerepelt az ítéletek teljes szövege a jegyzőkönyvekben, mint korábban, csak egy tömör, tényszerű összefoglaló volt a felek személyére, a kereset jogcímére és a határozatra vonatkozóan. Ugyanakkor a régi CIC is meghagyta a szentszéki bíraskodási eljárás lényegét adó jogintézményeket, mint például a háromfokú békéltetést.

Veszprémben a szentszéki ülések 10-14 naponkénti gyakorisággal ismétlődtek, Székesfehérváron is hasonló volt a helyzet, bár 1853-ban (nov. 17.) hoztak egy olyan rendelkezést, miszerint onnantól kezdve minden hónap első keddjén és csütörtökén rendes szentszéki ülést kell tartani. Ezen kívül azonban többször tartottak rendkívüli ülést, és arra is volt gyakran példa, hogy folytatólagos rendes szentszéki ülést hívtak össze másnapra, ahol pontosan azoknak a tagoknak kellett megjelenniük, akik előző nap is az ülés résztvevői voltak.¹⁶ Az 1894-es Házassági törvény hatályba lépését követően, azaz a polgári házasságkötés bevezetésével, a perek számában kezdetben nem mutatkozott jelentős változás, azonban egy év elteltével már csökkent a perek száma, így ritkábbak voltak a szentszéki ülések, ugyanakkor az ülésen részt vevők száma nem változott.¹⁷ Érdekesebb, hogy az 1900-as évek elején a perek száma újra növekedési pályára állt. Úgy tűnik, ez a néhány év kellett ahhoz, hogy az emberek rájöjjenek, hogy a lelki békéjükhöz szükségük van házasságuk egyházi rendezésére is, és nem elegendő a polgári hatóságok által biztosított, hirtelen jött nagy „szabadosság”.

A felperesnek perbeli jogképeséssel kellett rendelkeznie, amely főszabály szerint mindenkinek megvolt, kivéve a 14 év alatti kiskorúakat, akik csak gyámjuk engedélyével szerepelhettek, valamint a szerzetesek, akiknek pedig főnökük jóváhagyását kellett kérniük ehhez. Ezen kívül az exkommunikáltak csak bizonyos esetekben állhattak perben, nevezetesen akkor, ha éppen az exkommunikációjukról folyt a per, vagy amennyiben házassági ügyükről volt szó. Alperes lehetett exkommunikált személy is, megkötések nélkül.

Házassági perekben a kódexek előtti időszakban valamely színleges házasság érvénytelenné nyilvánításának kérésére nem mindenki volt feljogosítva. Magánjogi akadály esetében csak a vétlen házaspár léphetett fel ilyen keresettel, a serdületlenség akadályánál pedig csakis a házasságkötéskor serdületlen korban lévő fél, a serdültség eléérésekor. A közjogi akadályoknál viszont nem csak a házaspár (bizonyos feltételek mellett), hanem bármely felnőtt korú katolikus személy felléphetett, feltéve, hogy a házasság még létezik, ugyanis ha egyik fél már meghalt, úgy nem lehetett a szentszék előtt

¹⁵ VÉL. Szentszéki jegyzőkönyv alapján az 1920-as év legelső ülésén egy elnök, öt bíró, egy házasságvédő, egy szentszéki ügyész és a jegyző vett részt.

¹⁶ Pl. SzfvPL. 1845. évi szentszéki jegyzőkönyv. (1845. febr. 24-25.)

¹⁷ Pl. 1905-ben 9 ülés volt a szentszéken: jan. 7., febr. 24., márc. 23., márc. 29., ápr. 15., máj. 5., júl. 3., szept. 23., nov. 11. VÉL, Szentszéki jegyzőkönyvek.

keresetet indítani.¹⁸ Amennyiben a házassági akadály a felek utólagos beleegyezése által kiiktatható, úgy minden esetben kötelező volt a plébánosnak vagy más papnak ezt megkísérelni, és ha sikerrel járt ebben a ténykedésében, úgy a kölcsönös beleegyezést az illetékes plébános és két tanú előtt meg kellett ismételni.

A bíró oldalán szereplő mellékes személyek a következők voltak: a szerzetesi fogadalom és a házassági kötelék védője, a szentszék jegyzője, a szentszék ügyésze, ahol pedig szakértői láttelet vagy vélemény szükségeltetett, ott orvost, sebészt, bábát is alkalmaztak, akik minden egyes esetben lettek külön felesketve. Ilyen személyeket a székesfehérvári szentszéken is alkalmaztak, volt egy állandó sebésze, orvosa a bíróságnak, akiket akkor alkalmazott, amennyiben az ügy jellege azt megkívánta.

A felek oldalán szereplő mellékszemélyek közül említést érdemelnek az esetleges meghatalmazottak és az ügyvédek. A különbség köztük az volt, hogy az előbbiek a fél teljes jogú képviselői voltak, az ügyvédek viszont csak a rájuk bízott ügyekben és a megbízás terjedelme alapján képviselték a felet. Hazai gyakorlatunk szerint csak azok az ügyvédek működhetek a szentszéken, akiknek azon túl, hogy ügyvédi oklevelük volt, ez az okmány az egyházi bíróság előtt ki is volt hirdetve. Ellenben az nem volt szükséges, hogy katolikus vallású legyen az illető, az megszorításként szerepelt azonban, hogy 25 éven aluliak, szerzetesek vagy exkommunikált személyek nem lehettek ügyvédek.

III. A per megindítása

A szentszéki válóper mindaddig nem volt megindítható, amíg a felek békéltetését az illetékes lelkész előtt, az előírt formában meg nem kísérelték. Azt nem szokta a szentszék megkövetelni, hogy a protestáns felperes lelkésze előtt is kíséreljék meg a békéltetést (természetesen amennyiben vegyes házasságról volt szó). Illetékes lelkésznek mindig a római katolikus alperes lelkészét kellett tekinteni, azon elvnel fogva, hogy a felperes az alperes fórumát tartozott követni.¹⁹

A peres eljárás rendszerint az alperes megidézésével vette kezdetét, melyre a felperes kereseti kérelme alapján került sor. A keresetet elő lehetett adni egyrészt szóban, amennyiben egyszerűbbnek tűnt az ügy, és a házasság tisztán katolikus volt, viszont jegyzőkönyvnek készülnie kellett róla; valamint írásban, ez utóbbi tekinthető főszabálynak. Egyébként az sem volt kizárt, hogy katolikus felek esetén, könnyen átlátható ügyben a lelkész által beadott jelentés alapján is meg lehessen indítani az eljárást.²⁰ A kereseti kérelemnek tartalmaznia kellett a jogalapot, melyre a felperes az alperes iránti igényét támasztotta; a keresetének alapját, tehát azt, hogy a jogalapból részére jelen esetben valóban kereseti jog támadt, egyszerűbben megfogalmazva: a tényállást; és a kérelmet, azaz amit elérni kívánt a perrel. A felperesnek nem szabadott többet kérnie, mint amennyire jogosítva volt, ha ez mégis megtörtént, *plus petitio* esetén a bíró belátására volt bízva, hogy mikén járt el: a keresetet – a felperesre nézve kedvezőbb módon – leszállíthatta, de joga volt egyszerűen visszautasítani a keresetet. Ugyanakkor egy kere-

¹⁸ BOZÓKY 1871, 231–232. pp.

¹⁹ SZTEHLO 1885, 176. p.

²⁰ SZTEHLO 1885, 176. p.

setbe több kérelmet is bele lehetett foglalni, amennyiben volt alapja: mind alanyilag, azaz például a felperes indíthatott több alperes ellen is pert; mind tárgyilag, tehát többféle keresetet is kezdeményezhetett a felperes ugyanazon alperes ellen. Ezeket a kérelmeket együtt bírálták el, amennyiben minden esetkörre illetékes volt a bíróság, ahova beérkezett a kereset, továbbá ha a perfolym zavarása nélkül egymással párhuzamosan tárgyalható volt a két vagy több ügy.²¹

A 17-es CIC pontosan meghatározta a keresetlevél kötelező kellékeit: a) a felperesnek meg kellett neveznie a bíróságot, melyhez a keresetet intézte, továbbá elő kellett adnia, hogy mit kér és kitől kéri, b) jeleznie kellett legalább általánosságban a jogalapot, melyre indokai és állításai bizonyításában támaszkodott, c) el kellett látnia a saját vagy képviselője aláírásával és keltezéssel, továbbá meg kellett neveznie a saját vagy képviselője lakóhelyét, hogy az iratokat kézbesíteni lehessen.²² Ez a három pont gyakorlatilag – némi szóhasználati eltéréstől eltekintve – megegyezik a hatályos egyházi törvénykönyvünk által előírt kötelező tartalmi elemekkel²³, mely egyedül annyiban mutat eltérést a 17-es kódexhez képest, hogy egy további elemmel bővült: tartalmaznia kell a keresetlevélnek a hatályos kódex szerint az alperes lakóhelyét vagy pótlakóhelyét is.

A keresetlevél kapcsán még egy fontos újdonságot meg kell említenünk, melyet hatályos kódexünk vezetett be: a keresetlevél elfogadásáról már nem az egész bírói tanácsnak kell döntenie, hanem egyedül a társas bíróság elnökének.²⁴

Amennyiben tehát a bíróság a keresetet alakilag rendben találta, megidézte az alperest a keresetlevél másolatának csatolásával, és egyúttal bizonyos határidőt is tűzött neki a megjelenésre.²⁵ Ha az alperest személyesen nem érték utol az idézéssel, akkor a háznapének kellett átadni, amennyiben pedig nem tudták a pontos tartózkodási helyét, az 'egyház kapujára' kellett kifüggeszteni legalább három napra.²⁶ Ha más egyházmegyében lakott az illető, akit meg kellett idézni, úgy megkereső levelet intézett a szentszék az érintett egyházmegye bíróságához, melyben kérte, hogy gondoskodjanak az idézésről.

Az idézési parancsban kitűzött napon mindkét fél köteles volt megjelenni, akár személyesen, akár meghatalmazottja útján, mégpedig azért, hogy a szabadvallomásokat kivehessék tőlük, megtörténjen a szembesítés és a bírói békéltetés. Főszabály szerint a tanúknak is a tárgyaláson kellett a vallomásaikat megtenniük.²⁷ Ha az alperes nem jelent meg, a felperes kérelmére másod- és harmadízben is meg kellett idézni, házassági

²¹ KONEK 1889, 391. p.

²² RADA ISTVÁN: *Egyházi perrendtartás*. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém, 1918. 70. p.

²³ CIC 1504. kán. – A peralapító keresetlevélnek: 1. tartalmaznia kell, hogy mely bíró előtt kezdeményezik az ügyet, hogy mi a kérés, és kivel szemben kéri ezt; 2. jeleznie kell a felperes jogcímét és legalább általánosságban az állításai alátámasztására szolgáló tényeket és bizonyítékokat; 3. rendelkeznie kell a felperes vagy képviselője aláírásával, az év, a hónap és a nap megjelölésével, továbbá tartalmaznia kell azt a helyet, ahol a felperes vagy képviselője lakik, vagy ahová az iratokat kéri; 4. tartalmaznia kell az alperes lakóhelyét vagy pótlakóhelyét.

²⁴ CIC 1983. 1505. kán. 1. §

²⁵ Ha ugyanabban a megyében lakott, mint a bíró, akkor 15 napot, ha szomszéd megyében, akkor 30 napot, ha haszmadik megyében, 45 napot, ha annál is messzebb, akkor 60 napot.

²⁶ Az idézésnek a következők voltak a joghatásai: a) a bíróság ebben az eljárásban más bíróságokat megelőzőtt, és illetékessége nem szűnhetett meg az alperes elköltözésével sem, b) megszakította az elévülést, c) a birtokalapokban nem történhetett változás, a per tárgyát nem idegeníthette el az alperes, d) az alperes inntól dologi keresetekben rosszhiszeművé vált, személyes keresetekben pedig késedelembe esett.

²⁷ RADA 1918, 84. p. Azonban gyakorlatilag mivel hatalmas területű egyházmegyéről volt szó, az esetek többségében szentszéki biztosokat küldtek ki.

ügyekben pedig akár karhatalommal is fel lehetett szólítani a megjelenésre (egy esetben a Pest megyei alispánt kereste meg a székesfehérvári szentszék ilyen kéréssel²⁸). Ha mégsem jelent meg, a távollétében is lehetett ítéletet hozni, őt pedig makacsságban elmarasztalták.²⁹ Amennyiben a felperes nem jelent meg, úgy a megjelent alperes felvehette a pert, és a körülményekhez képest a kereset alóli felmentését, valamint a neki okozott költségek megtérítését kérhette. Ha a felperes azonban később egy újabb idézést kért, ezt megtehetette, azonban megfelelően kezkeskednie kellett arról, hogy a kitűzött új határidőre pontosan meg fog jelenni.

Amennyiben az alperes a kereset alapját képező tényekre felelt, az perbebocsátásnak minősült, melynek voltak bizonyos joghatásai, nevezetesen: az egyébként esetlegesen illetéktelen bíró illetékesé vált, a kereset az örökösökre is átszállt, és innentől fogva az alperes perhalasztó kifogásokat nem hozhatott fel.

Az alperes védelmére szolgáltak a kifogások, melyek lehettek egyrészt perszűntetők, másrészt perhalasztók. Az előbbiek esetén az alperes az is kétségbe vonta, hogy a felperes az általa igényelt joggal valaha is bírt volna. A második esetben viszont nem tagadja a felperesi igény létezését, viszont olyan tényeket hoz fel, melyek az igény érvényesítését vagy a saját elmarasztalását kizárják. Egyébként a bírói érdekeltség kifogása ugyanazokból az okokból volt felhozható, mint a polgári perben.³⁰ Természetesen viszonzkeresetet is benyújthatott az alperes, ha nem csak a felperesi kérelem elutasítását, hanem a felperes elmarasztalását is kérte. Ezt köteles volt ugyanaz a bíróság elbírálni, még akkor is, ha egyébként nem lenne illetékes az adott ügyben.³¹

Ha a bíró a felek első kihallgatása után tisztázottnak látta a perkérdést, úgy berekesztette az első tárgyalást, és új határnapot tűzött ki, hogy a felperes az alperes észrevételeire válasszal élhessen. Ezután még egy viszontválasszal élhetett az alperes, mely után rendszerint a bíró meghozta a határozatát. Ellenben hazai szentszékeinknél bevett gyakorlat volt, hogy a feleknek további szóváltásokra is lehetőséget adtak abban az esetben, ha a bíró szükségesnek érezte az erkölcsi bizonyosságra jutás tekintetében, vagy ha a felek fel tudtak hozni új körülményeket, tényeket, melyek az ítélet meghozatalában relevanciával bírtak. A házassági ügyek tisztázása közérdeket érintett, így sok esetben a bíró nem érthette be a felek perbeszédeiben előadottakkal, hanem az anyagi igazság kiderítése érdekében a fentebb említett személyes meghallgatás, vallatás, szembesítés eszközeivel is élt. Amennyiben valamelyik félnek a személyes körülményei miatt, menthető okból (pl. betegség, szegénység) terhére lett volna az utazás, a szentszék megengedte, hogy az általa megkeresett helybeli lelkész és bírósági kiküldöttek által legyen fogantatva a meghallgatás. Bírósági küldötként általában egy vagy két szentszéki ülnök és a szentszéki jegyző szerepelt.³²

Az imént vázolt rendelkezések a veszprémi és székesfehérvári bírósági gyakorlatban a következőképpen valósultak meg. Az eljárás minden esetben a felperes keresetlevelével indult, a szentszék megvizsgálta a keresetlevelet, és amennyiben az nem tartalmazott

²⁸ SzfvPL. 1853.

²⁹ Ez hátrányos jogkövetkezménnyel járt, például nem élhetett az ítélet elleni fellebbezéssel az alperes, amennyiben makacsságból elmarasztaltatott.

³⁰ SZTEHLO 1885, 174. p.

³¹ BOZÓKY 1871, 236–238. pp.

³² SZTEHLO 1885, 179–180. pp.

minden szükséges információt, akkor elutasították a keresetet: „a keresetlevél Viseket Károly tabi tanítónak visszaadatik, eljárás alapjául el nem fogadtatik.”³³ Azonban ez még nem zárta ki, hogy a felperes később újból beadja a keresetlevelet ugyanarra a jogcímre hivatkozással. Ismerte ugyan a hiánypótlás intézményét is a szentszéki gyakorlat mind a 17-es kódex előtt, mind az után, – amennyiben a szükséges dokumentumokat utólag csatolta a fél, a keresetlevelet elfogadták bizonyos esetekben – de annak alkalmazásától sok esetben eltekintett.³⁴ Hogy mely esetekben találták arra érdemesnek a keresetlevelet, hogy ne utasítsák el, hanem biztosítsák a hiánypótlás lehetőségét, nem fedezhető fel semmilyen vezérlő elv. Volt lehetősége a felperesnek új, szabályszerű keresetlevelet benyújtani ugyanahhoz a bíróhoz címezve, amennyiben kijavítható hiba miatt utasították el a keresetét.³⁵

Amennyiben mindent rendben talált a szentszék, vagy a hiánypótlás eredményes volt, úgy következhetett a békéltetési eljárás, melyet a korábbiakban említettünk. Ez az általam vizsgált időszakban mindvégig megmaradt, ráadásul teljesen változatlan formában, bár később már vesztett az eredményességéből.³⁶ Amennyiben a békéltetés eredményes volt, úgy a peres eljárás meg sem kezdődött, a szentszéki jegyző egy bejegyzést írt a jegyzőkönyvbe, hogy a keresetet visszavonták, az egyenetlenkedő házasságfelek kibékültek.³⁷

Ha sem a plébánosi és esperesi, sem a szentszéki, azaz „bírói” békéltetés nem járt sikerrel, úgy peres útra utasított az ügy. Innentől kétféleképpen folytatódhatott az eljárás. Az egyik verzió az volt, hogy szentszéki biztosokat küldött ki a szentszék, az ő feladatuk volt a felek szabadvallomásának és a tanúk vallomásainak felvétele. A másik esetben a szentszék beidézte a feleket és a tanúkat személyes meghallgatásra.³⁸

Ezt követően a bíróság kinevezte az adott ügyben eljáró szentszéki házasságvédőt, majd felszólította a feleket, hogy nevezzék meg képviselőiket. Nagyon gyakran került sor szegények ügyvédje kirendelésére, ugyanis a felek ritkán engedhették meg maguknak, hogy fogadjanak védőt.³⁹ Az ügyvédvállásra 15 nap állt a felek rendelkezésére. A házasságvédő távollétében történt bármely bírói cselekmény semmisnek és érvénytelennek minősült házassági perekben. Később, a 20. század folyamán a kötelékvédő szerepe egyre inkább lecsökkent az eljárásban, sőt, sokszor részvétele már formálissá vált.⁴⁰

A per tényleges folyamata a perfelvétellel kezdődött, és a jogerős ítélettel zárult.

A perkérdés tisztázása után a peres iratokat kiadták a felek képviselőinek és a házasságvédőnek, hogy megtehessék észrevételeiket és megszerkeszthessék a kérdőpontok jegyzékét, amit a peres feleknek és a tanúknak szántak.⁴¹ Sok olyan esettel találkoztam, ahol az ügyvéd a szentszéki szabályok ellenére, mely csak 15 napot engedett, ennél tovább tartotta magánál a peres iratokat. Ebben az esetben először felszólították őt a szabályszerű eljárásra. Több ízben intést kapott az ügyvéd emiatt, és figyelmeztették, hogy

³³ VÉL. 23/1913. Hiányzott a házasságlevél, továbbá az „alperesnő” jelenlegi tartózkodási helyéről tájékoztatás.

³⁴ VÉL. 123/1921.

³⁵ BANK JÓZSEF: *Kánoni jog II.* Szent István Társulat, Budapest, 1960–1962., 506–507. pp.

³⁶ VÉL. Szentszéki iratok 1880–1907., 33/1883., 60/1913.

³⁷ VÉL. Szentszéki jegyzőkönyv 1894–1911., 73/1880.

³⁸ VÉL. 14/1881., 48/1883., 43/1883., 67/1883.: biztos küldés, 57/1883.: szentszékre való berendelés.

³⁹ Pl.: VÉL 12/1882., 44/1882., 66/1883., 63/1881. A fél jogosultságát szegénységi bizonyítvánnyal igazolhatta, sőt, kellett is igazolnia, ebben az esetben hivatalból kirendeltek neki szegények ügyvédjét. Csakis a katolikus fél kérhette szegények ügyvédje kirendelését.

⁴⁰ HÁRSFAI KATALIN: *Bírósági gyakorlat.* Szent István Társulat, Budapest, 2008. 26. p.

⁴¹ VÉL. 62/1883., 35/1883., 2/1883., 43/1913.

amennyiben nem hozza be az iratokat, akkor minden szentszéki ügytől el fogják tiltani. A jegyzői hivatal hivatalból nem figyelt erre a mulasztásra, hanem beadványok által értesült róla, abban hívták fel erre a figyelmét.⁴²

IV. A bizonyítás

A bizonyítási eljárás az egyházjog terén csak lassan, a bírósági gyakorlat útján fejlődött ki. A nevesített bizonyítékok a következők voltak: tanúk, bírói szemle, szakértői vélemény, okiratok és eskü, de ezeken kívül – vegyes bizonyítási rendszer lévén – bármi olyan dolog bizonyítéknak minősülhetett, melyből releváns információhoz juthatott a bíróság az ügyre vonatkozóan. Teljes bizonyítást képeztek a hiteles okiratok, valamint minimum két kifogástalan tanú egybehangzó állításai. A bizonyítás tekintetében voltak olyan tények és körülmények, melyeket nem volt szükséges bizonyítani. Ilyenek voltak a Corpus szerint az ellenérdekű fél által beismert tények vagy önvallomások, a köztudomású tények⁴³, valamint a jogilag vélelmezett tények.⁴⁴ Ezzel majdnem egyező módon szabályozta ezt a kérdést az első egyházi törvénykönyv is 1917-ben.⁴⁵

A székesfehérvári szentszék is ennek megfelelően a rendelkezésre álló bizonyítékokból: a felek eskü alatt tett vallomásaiból, a tanúvallomásokból, időnként, ha az ügy megkívánta, szakértők véleménye vagy tárgyi bizonyítási eszközök alapján hozta meg ítéletét. Természetesen mindig a vonatkozó kánonjogi szabályra, jogszabályra hivatkozva. Az átvizsgált szentszéki dokumentumok alapján többféle bizonyítási eszköz is mindennaposnak volt mondható a törvénykezési gyakorlatban. A legalapvetőbb információszerezési formák a felek nyilatkozatai és a tanúvallomások voltak. Ezen kívül a következők is gyakran éltek a peres felek vagy a bírák hivatalból: lelkipásztori értesítés; a városi, falusi tanács igazolása; orvosi látlet, civil bírósági ítélet, sőt, egy esetben találkoztam városkapitányi bizonyítvánnyal is.⁴⁶ A lelkipásztori jelentés hivatalos egyházi okiratnak minősült, ezt nem volt szabad megtámadni, vagy az abban foglaltakat bármilyen módon kétségbe vonni. Ezt a jelentést a felek plébánosa készítette el, amennyiben jól ismerte a felek körülményeit, ugyanis ekkor kötelessége volt leírni mindent, amit tud, és a bírónak döntése meghozatalában ez döntő jelentőségű volt. Értékes bizonyítéknak számított az orvosi látlet is, mellyel a bántalmazás súlyosságát lehetett minden kétséget kizáróan bizonyítani. Az imént felsorolt bizonyítási eszközök mellett fontos bizonyíték volt a gyakorlatban a közvélemény is. Szeplősítési ügyeknél például mindig vizsgálták, hogy kit tartanak a gyermek apjának, nyomós érv volt ugyanis a falubeliek, az érintettek kisebb közösségének a véleménye.⁴⁷

⁴² SzfvPL. 1856/39/6.

⁴³ A bírói gyakorlat szerint csak azok a tények tartoztak ide, melyeket minden épeszű ember könnyen megtudhat, és azok, melyeket a bíró akár a fennforgó perben, akár más perben hivatalos eljárása közben megtudott.

⁴⁴ Voltak megdönthető és megdönthetetlen vélelmek egyaránt.

⁴⁵ Az 1917-es CIC részletesen szabályozta, hogy mik nem szorulnak bizonyításra: a) a közismert tények (*facta notoria*), b) amit maga a törvény feltételez (*ipsa lege praesumuntur*), c) amit az egyik fél állít és a másik elfogad, hacsak a bíró vagy a törvény mégis bizonyítást nem követel. RADA 1918, 78–79. pp.

⁴⁶ Lásd pl. SzfvPL 1856/25. p. 7., SzfvPL 1846. 67/10.

⁴⁷ SzfvPL. 1870. 286–287/8.

Főszabály szerint tanú mindenki lehetett, csakis azok képeztek kivételt, akiket maga a törvény vagy a „természet” kizárt ebből. Nélkülözhetetlenek voltak azonban a tanúskodáshoz a következő kellékek: szabadság, azaz mentesség mindenféle félelemtől és erőszaktól; kellő életkor betöltése (14 év); jó hírnév; valamiféle közvetlen ismeret a kiderítendő üggyel, tényekkel kapcsolatban; valamint felesketés. Ezek közül valamelyik hiánya vagy teljesen lehetetlenné tette a tanúskodást, vagy pedig gyanússá tette az illetőt. Házassági perekben a tanúk általi bizonyításnak volt a legnagyobb szerepe és relevanciája.⁴⁸

Fontos alapelvnek minősült már a *Corpus* időszakában is, hogy a vélelem mindig a házasság érvényessége mellett szólt, azaz amennyiben nem bizonyosodott be minden kétséget kizáróan a házasság érvénytelensége, úgy érvényesnek kellett nyilvánítani e szent frigyét. A bíró semmiben nem volt kötve a felek állításaihoz és bizonyításaihoz, joga és kötelessége volt egyben, hogy hivatalból mindent kipuhatojon, ami az igazság bizonyításához és az erkölcsi bizonyosság eléréséhez szükséges volt. Tehát a házassági ügyek jellegéből is adódott, hogy olyan személyek is lehettek, sőt voltak is alkalmas tanúk, akik a felekkel szoros rokonai vagy baráti kapcsolatban álltak. Ez amiatt is fontos kitétel volt, mivel a házasságról általában a felekhez közel álló személyeknek volt igazán, érdemben tudomásuk. A Veszprémben és Székesfehérváron vizsgált ügyek nagy részében is eszerint jártak el, tanúkként általában a közeli hozzátartozók voltak beidéztve, mivel ők rendelkeztek a legtöbb érdemleges információval. Székesfehérváron ezt deklarálták is, hogy házassági perekben „törvényes gyakorlatnál fogva” a rokonokat is ki kell hallgatni.⁴⁹

V. Az ítélet

A bírói döntés lehetett végítélet vagy közbenszóló végzés. Az utóbbira akkor kerülhetett sor, ha a felek között valamely érdemleges körülmény még vitás volt, vagy ha a bíró nem volt teljesen meggyőződve a tények valódiságáról, melyekre a törvényt alkalmaznia kellett. Egyébként a gyakorlatban erősen keveredett e két fogalom – az ítélet és a végzés – használata, leginkább az ítélet kifejezés volt használatos, abban az esetben is, ha valójában végzésről volt szó.

Az ítéletet szentszéki gyakorlat szerint a kihirdetése (felolvasása) előtt a szentszéki bírák között köröztetni kellett.⁵⁰ Ellenben 1846-ban Fehérváron hoztak egy olyan rendelkezést, miszerint az olyan csekélyebb jelentőségű ügyeket, melyek első hallásra és olvasásra is könnyen „felfoghatók”, ne köröztessék a bírák között, hanem ha valamelyikük el szeretné olvasni a peres iratokat, a jegyzőnél tehet erre vonatkozó bejelentést, aki tértivevény mellett kiadta azokat.⁵¹ Egyébként e rendelkezés azért születhetett, mert a szentszéki jegyző egy előterjesztésében azt sérelmezte, hogy a köröztetések alkalmával gyakran elvesztek a peres iratok. Így kérte, hogy erősítsék meg azt a gyakorlatot, miszerint az utolsó ülnök a periratok átvételekor kiállít róla tértivevényt, ezáltal a jegyző biztos lehetett abban, hogy a per eljutott ahhoz, akit illet. Továbbá a túl hosszúra

⁴⁸ KONEK 1889, 395–396. pp.

⁴⁹ SzfvPL. 1856, 32/5.

⁵⁰ SzfvPL. 1845/8.

⁵¹ SzfvPL. 1846/87/2.

nyúló köröztetés azért sem volt praktikus, mivel a perek jelentősen elhúzódtak így.⁵²

Az ügydöntő ítélet érvényességéhez szükséges volt, hogy az illetékes bíró mellett kellő számú ülnök jelenlétében hozzák, továbbá világos legyen, és a felek előadásain, valamint a fennálló törvényeken alapuljon, és hogy az előírt formaságok és szertartások betartása mellett szülessen.⁵³ Ez utóbbi a következőt jelentette: a bíróság, a felek és két tanú jelenlétében, égő gyertyák között álló feszület előtt ünnepélyesen felolvassák. Az ítélet indoklását az egyházjog nem kívánta meg, ennek ellenére hazai szentszékeinknél ez bevett gyakorlat volt, a világi perekhez hasonlóan, valamint az 1836. évi 16. tc. is megkövetelte.⁵⁴ Több esetben, mondhatni gyakran találtam példát arra, hogy a szentszék világi törvényekre is hivatkozott: legtöbbször ítéletében, de egyéb, alátámasztásra szoruló esetekben is.

Fontos szabálya volt a köteléki pereknek, hogy az ilyen ügyben hozott ítélet soha nem emelkedett jogerőre, ugyanis bármikor hiteles bizonyíték merült fel az ítélettel elmentés valóságára, akkor pert lehetett indítani a megfelelő döntés elérése érdekében. A felek az ítéletet addig fellebbezhették, ameddig két egybehangzó ítélet nem született. Házassági perekben szükség is volt a két egybehangzó ítéletre.⁵⁵ A házasságvédő köteles volt fellebbezni, amennyiben érvénytelennek nyilvánították a házasságot, továbbá érdekes módon, ha a másodfokú bíróság is az érvénytelenség mellett foglalt állást, úgy harmadfokra is vihette az ügyet, különösen amennyiben az érvénytelenség mellett felhozott bizonyítékok nem voltak minden kétséget kizáróak. Abban az esetben, ha az első- és harmadfokú egyházi bíróság a házasságot érvénytelennek, a másodfokú pedig érvényesnek mondta ki, a házasságvédő még negyedfokra is vihette a pert.⁵⁶

Az ítélet kihirdetésénél erre a célra felkért két papnövendék vett részt tanúként az üléseken.⁵⁷ 1917/18 után már minden ügy egy zsinati bíróhoz került, akit előadó bírónak neveztek, ő tartotta végig a kezében a szálakat, az ő feladata volt az ügy előadása a szentszék előtt, javaslatot is tett az ítéletre, és ez alapján szavazott a többi szentszéki tag, nevezetesen a másik zsinati bíró (akit szavazó bírónak neveztek) és az elnök. Rendszerint mindig az az ítélet született végül, amire az előadó bíró javaslatot tett. Ezzel az eljárással a szentszéken teljesen megfelelték a kódex által támasztott követelményeknek, mely előírta, hogy a házassági köteléki pereket hármás bíróság előtt kell tárgyalni.⁵⁸

Az ítélet meghozatala többféle jogkövetkezménnyel bírt. Egyrészt ugyanaz a bíró nem vonhatta vissza az érvényes és minden formai kelléknek megfelelő, azaz teljesen jogszerű ítéletet, továbbá nem másíthatta azt meg, kivéve, ha felsőbb bíró visszaküldte hozzá az ügyet. Másrészt, amennyiben mindkét fél belenyugodott az ítéletbe, nem fellebbezett, úgy a pernek vége lett az ítélet meghozatalával, az ügy ítélt dologgá vált. Kivételt képeztek ez alól – ahogy említettük – a köteléki perek, melyek soha nem váltak *res iudicata*-vá.

Az eljárás következő lépése a felek értesítése volt, azaz az ítélet közlése az érintettekkel; ennek különösen fontos szerepe volt, ugyanis amíg ez nem történt meg szabály-

⁵² Erre utaltak: 1846/85/14.

⁵³ BOZÓKY 1871, 244. p.

⁵⁴ 1836. évi 16. tc. a bírói ítéleteknek okokkal leendő támogatásáról: Minden Bíróságok és Ítélszékek a polgári perekben hozandó ítéleteket jövőre okokkal támogatni kötelesek lesznek.

⁵⁵ A két egybehangzó ítélet szükségessége (köteléki perekben) egészen 2015-ig volt követelmény az egyházjogban.

⁵⁶ BOZÓKY 1871, 413–415. pp.

⁵⁷ Pl.: VÉL. 64/1911., 40/1914.

⁵⁸ ERDŐ PÉTER: *Újítások az egyházi perjogban*. Szent István Társulat, Budapest, 1985. 11. p. és VÉL 80/1921.

szerűen, addig a felek fellebbezésre nyitva álló határideje nem kezdődött meg. Erre jó példa a veszprémi szentszék gyakorlatából, hogy 1920-ban fellebbezés érkezett egy olyan ügy vonatkozásában, amelynél még 1913-ban született ítélet, és mivel az iratokból nem volt megállapítható, hogy a közlés szabályszerűen megtörtént, így a szentszék elfogadta a fellebbezést.⁵⁹ A határozatokat mindig annak a szentszéknek továbbították, amelyhez a felek lakóhelyük szerint tartoztak, a kézbesítést az illetékes szentszék végezte.⁶⁰ Tehát az ítélet ellen fellebbezésre volt lehetőség, melyet az ítéletet hozó bíróhoz kellett benyújtani, valamint az alakilag semmis ítéletet is meg lehetett támadni semmisségi panasszal.

VI. A perorvoslatok és a végrehajtás

Áttérve a perorvoslatokra, egy érdekes rendszert figyelhetünk meg a kánonjogban. A régi jog szerinti hazai praxisunk a perorvoslatok tekintetében két csoportot különböztetett meg: ítélethárítót és ítéletsemmisítőt. A különbség a kettő között abban állt, hogy az ítélet meghozatala előtt, vagy az után lehetett élni velük. Az előbbiekhöz tartozott az elmellőző parancs, a perletétel, az ügyvédi szó visszavonása, mely hazai világi törvényeken (Werbőczy Hármaskönyvének rendelkezésein) alapult, és a peralku. Az utóbbi csoport részét pedig a következők képezték: a fellebbezés,⁶¹ a semmisségi panasz, az előbbi állapotba való visszahelyezés és a perújítás. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy hazánk szentszéki gyakorlatában a semmisségi panasz és az előbbi állapotba való visszahelyezés ismeretlen volt.⁶² Az ügyvédi szó visszavonása tehát ismét egy ékes bizonyítéka annak, hogy a két jogrendszer, a polgári és az egyházi törvénykezés és törvényhozás hatott egymásra, egymással párhuzamosan fejlődtek, alakultak. Így a kettő együttes vizsgálata értékes megállapításokkal gazdagíthatja a jogtudományt. Vizsgált szentszékeink gyakorlatában a perorvoslatok közül kettő fordult elő a leggyakrabban: a fellebbezés és a perújítás. A fellebbezés, mint rendes perorvoslat gyakorlatilag mindennaposnak volt mondható, gyakran élt vele az a fél, amely az ítéletet sérelmesnek érezte magára nézve. Perújítást némileg ritkábban, de több esetben is kérelmeztek az általam vizsgált időszakban, általában új körülményekre hivatkozva, vagy pedig újabb okmányok bemutatása révén.⁶³

Amennyiben az ítélet jogerőre emelkedett, ennek ellenére az elmarasztalt fél nem volt hajlandó az annak megfelelő magatartás tanúsítására, akkor a perben győztes fél kérhette az ítélet kényszer útján való végrehajtását. Erre az egyházjog általánosságban négyhavi határidőt szabott, melyet azonban a bíró megrövidíthetett, ha az adott ügyben

⁵⁹ VÉL. 41/1920. „Miótan az iratok tanúsága szerint a szentszéki ítélet kézbesítve nem volt, csak 1920. évi március hó 10-én elküldhető, és tekintve, hogy az 1881. Can. rendelkezésének megfelelőleg a fellebbezés beérkezett, további eljárás céljából a fellebbezés az összes ügyiratokkal együtt az Érseki Főszentszékhez áttétetni rendeltetik.”

⁶⁰ Pl.: VÉL. 20/1881.

⁶¹ Fellebbezéssel az ítélet kihirdetésének napjától számított 10 napon belül lehetett élni, pontosabban e határidőn belül kellett kijelenteni az ez iránti igényt, 30 napon belül pedig átküldő levelet kellett kérni, melynek alapján átküldték a peres iratokat a felsőbb bírósághoz. Mindkét mozzanatnak meg kellett történnie az érvényes fellebbezéshez.

⁶² Ezen kívül másféle csoportosítás is létezett ebben a korszakban, például bevett felosztásnak számított a jogirodalomban a rendes és a rendkívüli perorvoslatok megkülönböztetése. A rendes perorvoslatokat az ítélet kihirdetésétől számított 10–14 napon belül lehetett alkalmazni, a rendkívüliekkel viszont csak bizonyos feltételek megtelepítésén lehetett élni, viszont ha a feltételek fennálltak, akkor a határidő lejártá után is, akár évek elteltével is.

⁶³ Pl.: SzfvPL. 1856, 44/3.

úgy találta helyénvalónak. Egyébként addig nem volt lehetőség a perújításra, ameddig a szentszék ítéletét nem hajtották végre a felek, ennek jogszabályi alapja a székesfehérvári szentszék gyakorlatában az 1613. évi 23. tc. volt, tehát egy civiljogi törvény, amely ismét jól bizonyítja, hogy nem csak az egyház jog rendelkezéseit tartották kötelezőnek a szentszék bírái, hanem hazánk magánjogi törvényeit is alkalmazták.⁶⁴

Hazánk egyházi bírósági gyakorlatában, nagyon ritka esetekben, a szentszékek maguk hajtották végre az ítéletet, általában csakis akkor, ha egyházi személyek kapcsán kellett intézkedni. Azonban az esetek túlnyomó többségében a világi bíróságoktól vagy valamilyen világi szervtől, törvényhatóságtól kértek segítséget egy megkereső levél kíséretében. A világi hatóság köteles is volt e kérésnek eleget tenni. Bár egyes korabeli jogtudósok kíváncsiak tartották volna, hogy a házassági perekben hozott ítéletek végrehajtásánál legalább egy szentszéki küldött is jelen legyen.⁶⁵ Az ítéletek végrehajtásáról a törvényszék mindig értesítette hivatalosan a szentszéket, e tény pedig belefoglalták a szentszéki jegyzőkönyvbe.⁶⁶

Az egyházi végrehajtási jog jellemzője volt a megfelelő lelki eszközök beállítása a lelki ügyekhez, a szigor enyhítő méltányosság, a lelkek üdvösségének szem előtt tartása és természetesen az etikai háttér erősségének hangsúlyozása. Másik fontos alaptétel a végrehajtás terén, hogy mivel az ügyek nagy része közérdekű, így a bíró nincs kötve a felek végrehajtás iránti kérelméhez.⁶⁷

Már a klasszikus kánonjog korszakában is, mikor az egyház bíraskodási tevékenysége a leginkább virágkorát élte, az ítéleten túleső mozzanatok kevésbé érdekelték, a végrehajtás részletes szabályozását és foganatosítását nem tűzte ki célul az egyház jog, hanem a világi hatalomnak tulajdonított nagy szerepet e tekintetben. Ez a helyzet az újkorban még inkább erősödött.⁶⁸ Az 1917-es kódex az ítélet végrehajtásának tárgyalásakor nem említette a világi hatalom segítségét, hanem a büntetőjog területén tért ki erre, ettől függetlenül ez végig bevett gyakorlat volt a kereszténység elismerése óta, hogy az egyház rendelkezésére állt a világi hatalom segítségnyújtása az egyes államok külön jog és a különböző korok szerinti terjedelemben. Ahol viszont az újkorban az egyházat és az államot teljesen különválasztották, ott ezt az eszközt az állam nem adta meg többé az egyháznak. Amennyiben azonban az állam elismerte közjogi testületnek az egyházat, úgy bizonyos állami segélynek nem volt akadálya.⁶⁹

Természetesen azokban az ügyekben, melyekben az egyházi bíróságok illetékességét az állam elismerte, ahogy ez történt hazánkban is házassági ügyekben 1894 előtt, karhatalmat is adott az ítélet végrehajtására. Régi törvényeink szóltak a szentszékeknek

⁶⁴ SzfvPL. 1857, 57/7. P. János martonvásári lakos és hitvestársa kérelmére megengedték a perújítást, mivel a végrehajtó bíró értesítéséből azt lehetett kikövetkeztetni, hogy a felek „hódolva a szentszék ítéletének”, az együttélést folytatták. Azonban a periratok tárgyalásakor kitént a felek vallomásaiból, hogy nem teljesítették a szentszék ítéletét, és egy óráig sem éltek együtt. Mivel pedig az 1613. évi 23-as törvény szerint a pert csak a hozott ítélet teljesítése után lehet megújítani, így „a felek házassági pere leszállítatik, s így a felek az 1856. év ápr. 8-án hozott ítélet teljesítésére, valamint annak végrehajtására a cs. kir. törvényszék hivatalosan megkerestetik.”

⁶⁵ Bozóky 1871, 228–248. pp.

⁶⁶ Pl. SzfvPL. 1853/150.

⁶⁷ MÓRA MIHÁLY: *Az ítélet végrehajtásával kapcsolatos főbb kérdések : a Codex Iuris Canonici alapján, figyelemmel a régi jogra is.* Pallas, Budapest, 1934. 21. p.

⁶⁸ MÓRA 1934, 27–28. pp.

⁶⁹ MÓRA 1934, 64–65. pp.

adott jogsegélyről, amely nem kizárólag a végrehajtási eljárásra vonatkozott, hanem más esetekben is kérhető volt. Például a makacs alperes vagy a meg nem jelenő, vallani nem akaró tanú ellen a polgári hatóságot megkereshette a szentszék. Erre gyakran akadt is példa a székesfehérvári szentszék gyakorlatában. Azonban 1894 után, a polgári házasság bevezetését követően is a bevett egyházak pozitív állami támogatást kaptak, mely azt jelentette, hogy az állam az egyház jogainak érvényesítése iránt tehetett intézkedéseket kényszereszközökkel, továbbá állami hatóságok útján foganatosította. Hazánkban egyébként a bevett egyházak általánosan elismert fegyelmi joghatóságot gyakoroltak, így a közigazgatási szervek segítségét igénybe vehették.⁷⁰

Összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy az egyetemes kánonjogi rendelkezéseknek hazánk vizsgált szentszékei eleget tettek, annak megfelelően végezték törvénykezési tevékenységüket. Azonban jelentősen gazdagították, színesítették a képet az egyes szentszékek szokásjog útján kialakult gyakorlati rendelkezései, melyek által pontosabb képet kaphatunk arról, hogy mi volt a jog valójában. Azt is megfigyelhettük, hogy a szentszékek nem csak a kánonjog rendelkezéseit tartották irányadónak, hanem hazai törvényeinket is messzemenően figyelembe vették és kötelezőnek tekintették magukra nézve, mind az ítéletek jogalapját tekintve, mind az egyes eljárási cselekmények vonatkozásában.

A kánonjog perjogi normáinak fejlődését tekintve elmondható, hogy a korabeli és a hatályos egyházjog szerinti eljárás vonatkozásában bár némely részletszabály tekintetében történtek jelentősnek mondható változtatások, az eljárás alapvető mozzanataiban, a felhasználható bizonyítékokban, a kánoni per menetében lényegi változtatások nem történtek napjainkig sem.

ÉVA TAMÁSI

DER KANONISCHE PROZESS IN THEORIE UND PRAXIS

(Zusammenfassung)

Das Ziel dieser Arbeit ist es, die Hauptelemente des kanonischen Prozesses vorzustellen, bezüglich sowohl der einschlägigen Rechtsaktes als auch der praktischen Umsetzung, was aus zweierlei Gründen relevant ist: zur Zeit des Corpus Iuris Canonici - mit anderen Worten in der Periode vor Erscheinung der Kirchengesetzbücher - wurde ein Überfluss von Rechtsakten bezüglich des kanonischen Rechts und des Verfahrensrechts herausgegeben. Da in dieser komplizierten Regelung die Rechtanwender nicht leicht hatten, die einschlägige Gesetzbestimmung zu finden, wird die Präsentation einiger Anordnungen in manchen Fällen mit Neuigkeiten dienen. Es ist jedoch nicht nur die Periode des Corpus, sondern auch die der Kodizes, die untersucht werden sollte: der erste 1917 erschienene Kodex strebte noch nicht an, ein völlig neues Recht zu erschaffen, sondern er systematisierte, vereinfachte und modernisierte nur die schon vorhandenen Rechtsakte. Infolgedessen -wo es notwendig war - wurden die einschlägigen Anordnungen auch im Zusammenhang mit diesem Kodex erwähnt, aber auch die aktuell gültige Regelung ist in der Arbeit miteingenommen.

⁷⁰ KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Az egyházjog tankönyve*. Politzer, Budapest, 1903. 247–249. pp.

Andererseits hatten im Bereich des kanonischen Rechts auch das Gewohnheitsrecht und die rechtsentwickelnde Rolle der richterlichen Praxis eine große Bedeutung, da man von diesem am effektivsten ablesen kann, welches Gesetz in welchem Gebiet in Kraft war und auf welcher Weise die Anordnungen des universell geltenden kanonischen Rechts umgesetzt wurden. Dementsprechend wird es durch die Praxis der bischöflichen Konsistorien der Diözesen von Székesfehérvár (Stuhleweißenburg) und Veszprém (Weißbrunn) dargestellt, welche Verfahrensordnung sich in den ungarischen Konsistorien entwickelte. Um die einzelnen Schritte der Prozesse präsentieren zu können, rufen wir die ehemaligen Verfahrensprotokolle zur Hilfe, aber gelegentlich werden die gesetzlichen Probleme und deren damaligen konsistorischen Lösungen auch durch einzelne Rechtsfälle dargestellt.